

1962-63

GMV

**GODIŠNJAK
GRADSKOG
MUZEJA
VARAŽDIN**

B R O J 2 — 3

VARAŽDIN 1962 - 1963.

Redakcioni odbor Ilijanić Mira, Mirković Marija, Runjak Josip

Odgovorni urednik: Runjak Josip

Tisak: Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Čakovec

SADRŽAJ

Vuković Stjepan:

Istraživanje paleolitskog lokaliteta spilja Vilenica u godini 1962.

Vuković Stjepan:

Paleolitska kamena industrija nalazišta Puničke kod Ivanca

Ilijanić Mira:

Varaždinska oružana i njen inventar

Mirković Marija:

O spajanju unutarnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu

Bach dr Ivan:

Dva rada varaždinskog zlatara Jurja Kunića

Milčetić Vanda:

Osnivanje »Ilirske čitaonice« u Varaždinu

Runjak Josip:

Razvitak narodne vlasti u okrugu Varaždin

Belaj Vitomir:

Pripremanje i obrada lana i konoplje za dobivanje pređe u okolici Varaždina

Belaj Vitomir:

Neki renesansni elementi u seljačkoj nošnji iz okolice Bednje

Košćec Ružica:

Prepariranje ličinaka, libela i kukaca sa sočnim tijelom

Prijevod: prof. Dautović Matija (ruski)
prof: Belaj Vitomir (njemački)
dr Bach Ivan (njemački)

Lektura: prof. Paska Bosiljka

Za sadržaj članka odgovorni su autori

VARAŽDINSKA ORUŽANA I NJEN INVENTAR

(Table XI — XII)

U zapisniku jedne sjednice gradskog magistrata u Varaždinu iz godine 1458. nalazimo slijedeći zapis: »Graf Vlreich von Cilli dem gott genedig sey hat genomen dem Fabian Stupper vnd seinem Aydam die Hofstatt do yeczunder der Kasten der zw dem Geslosz gehort vnd hat im von Gnaden ain andre Hofstatt geben. . . «¹ Općina čini se naknadno sankcionira jednu raniju od 1458. već umrlog Ulricha Celjskog možda nasilno provedenu zamjenu zemljišta s varaždinskim građaninom Stuperom. Celjskima je bilo potrebno zemljište nedaleko tvrđe da si tu sagrade svoje spremište za žito pa su ga jednostavno uzeli vlasniku i dali mu zato neku drugu zemlju. Tu se u dokumentima prvi put spominje teren na kojem će se iz Celjskog »Kastena« razviti oružana bivše hrvatsko-slavonske granice. Danas se u toj zgradi nalazi Historijski arhiv.

Kada je žitnica postala oružana, nije jasno, no od prve polovice 16. stoljeća ona svakako već služi toj svrsi.

Osnivanjem jednog tako složenog obrambenog sistema kao što je granica za obranu protiv Turaka, osposobljavanjem i modernizacijom starih i izgradnjom novih utvrđenja na području između Save i Drave trebalo je misliti ne samo na nabavljanje velike zalihe oružja i municije već i na mogućnost popravka pa i izrade na licu mjesta. To se vidi i iz zapisnika štajerskih sabora gdje je izrijeком spomenuto da u Varaždin treba poslati bakra i kositra za lijevanje topova². Zato je trebalo prostora ne samo za uskladištavanje nego i za rad tim više što se iz Varaždina oružje slalo u sve ostale tvrđe slavonske granice. Slabo je dakle vjerojatno da je gotička, celjska žitnica — ona niža zgrada — bila dovoljna za tadanje

1. Tanodi — Wissert: Monumenta civitatis Varasdini I Varaždin 1944. str. 98. (St. La.)
2. Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Archiv der Landschaft 1550., f 362. (St. La.)

potrebe granice. Mora da je postojao ili je neposredno prije toga izgrađen i onaj viši dio vjerojatno tada još kao zasebni objekt za čuvanje i pripremanje municije. Na jednom planu okoliša varaždinske tvrđe crtanom od gradskog geometra Ivana Vöttera a kopiranom 1773. po Ignacu Wagneru uz zapadnu fasadu oružane prigradna je i okrugla kula na koju se prislanja stari zid varoškoga utvrđenja idući u smjeru prema jugu. Zapadna fasada oružane ulazi u krug kule prekidajući ga. U legendi krug kule označen je sa H a pačetvorina oružane sa h, i napomenom »Turris pulverar: »Kada je taj okrugli toranj za municiju srušen nije poznato. Danas je vidljiv samo okrugli povišeni plato na tom mjestu.

Jedan račun³ iz godine 1569. spominje majstora Antuna kojem je plaćeno djelomično prekrivanje krova oružane i tornja za barut. Godine 1592. pisar Warl⁴ opisujući staležima u Graz veliki požar u Varaždinu spominje da je vatra doprla do dvora i tornja gdje je spremljena municija, no zahvaljujući haramijama, koji su velikim marom gasili požar, nije bilo veće štete. 8. V 1592. staleži iza požara odobravaju⁵ 300 talira za popravak oružane, ali se 1598. opet na njoj spominju velike štete.⁶

U 18. stoljeću podaci su nešto opsežniji. U rujnu 1722. radi na popravku oružane 68 radnika a spominje se izrada svodova.⁷ Račun na 3900 forinti za cigle, malter i zidare isplaćuje topnički kapetan Bernhard Theodor Fuchs, a isplatu i izvršene radove potvrđuje varaždinski senator Joannes Gombotti i carski puškar Thomas Lindenmayer koji se naziva varaždinskim građaninom⁸. Ovom činu kolaudacije prisustvuje varaždinski zidar i palir Sebastijan Dagitsch ili Deutsch. Željezne rešetke za prozore izradio je bravar Hans Georg Kreith. Godine 1723. nabavlja se građevni materijal za svotu od 355 forinti. Stolar radi 14 dana na postavljanju gornjeg i donjeg poda te na velikim dvokrilnim vratima koje treba nabiti čavlama. Nabavlja se i 8 dvostrukih »pfosten« za izradu malih vratiju.⁹

Ovo nekoliko oskudnih podataka vrlo je slaba podloga za zaključivanje pa se neki građevni zahvati mogu tek naslućivati, tim više što je zgrada doživjela i nekoliko recentnih pregradnji i loših restauratorskih zahvata koji su rađeni bez prave dokumentacije.

3. Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Militaria.

4. St. La. Graz, Op. c.

5. St. La. Graz, Op. c.

6. St. La. Graz, Op. c.

7. St. La. Graz, Op. c.

8. St. La. Graz, Op. c.

9. St. La. Graz, Op. c.

Sigurno je da su prozori u prizemlju niže zgrade a djelomično i oni u I katu južne strane iz 15. stoljeća. Kameni okviri tih prozora sačuvali su izvorne klesane gotičke profile iz celjskih vremena. Prozori I kata sjeverne strane imitiraju gotičke profile u žbuci i loša su recentna restauracija. Ovoj je starijoj nižoj zgradi pačetvorinastog tlocrta prigradena sa zapada viša zgrada sličnog tlocrta sa skošenim krovom na zapadnoj strani Istočnom fasadom, koja završava trokutnim jednostavnim žbukanim zabatom, prislanja se ona na prvu nižu zgradu. Građevni materijal je kamen lomljenac mjestimično vidljiv ispod žbuke. Unutarnji raspored prostorija je danas temeljito izmijenjen, no uzevši u obzir dimenzije zidova omogućuje neke pretpostavke. U drugom višem dijelu sačuvano je usko kameno stubište koje vodi iz prizemlja u I kat. Iz male prostorije, u kojoj ono danas završava, ulazi se u čitaonicu arhiva a iz nje se na tri stepenice silazi u manju uredovnicu. Nasuprot tim stepenicama ulazi se u spremište koje je već u nižoj zgradi. Zid između spremišta i uredovnice razmjerno je tanak (oko 25 cm), a nivo poda obiju prostorija isti. Međutim zid između uredovnice i čitaonice širok je oko 100 cm a nivo poda uredovnice za tri je stepenice niži od nivoa poda u čitaonici. Sve to pokazuju da je pored gotičke oružane vjerojatno bio četverokutni toranj za municiju čiji je vanjski nosivi zid onaj debeli između uredovnice i čitaonice. Kasnije je sve skupa spojeno u jednu zgradu pa je pojas, u kojem je danas uredovnica, ugrađen između oružane i magazina municije dok je okrugli toranj srušen. Pažljivo će oko i izvana na fasadi osjetiti trag ovog ugrađenog međuprostora a tri nivoa tavana također idu u prilog ovoj pretpostavci. U dokumentima 18. stoljeća spominje se izgradnja svodova, a materijal je opeka¹⁰. Tu se vjerojatno radi samo o unutarnjim preinakama, jer se izvana, osim po koja zakrpa tu i tamo, inače ne sreće gradnja s opekom, koliko je to bilo moguće ustanoviti. Istočni portal na nižoj zgradi sigurno je nastao prigodom te pregradnje u prvoj polovici 18. stoljeća jer mu je oblik tipičan za kasni barok. Splošteni luk ima u začelju zaglavni kamen trapezoidnog oblika oivičen jednostavnim volutama a na stranama se upire o četvrtaste plitke istake. Vrata, danas recentna, dvokrilna su i sigurno su bila drvena nabita čavlima, kako se to u dokumentima spominje. Sa ove istočne strane prislanjaju se na oružanu kamenu temelji jedne zgrade pačetvorinasto izduljenog tlocrta sa dva poprečna zida. Prema današnjem stanju trebalo bi pretpostavljati

10. St. La. Graz, Op. c.

postojanje triju četverokutnih prostorija sa stepenasto povišenim nivoletama od istoka prema zapadu. Kako ne postoji nikakva dokumentacija a prostor je danas parkiran, nemoguće je ustanoviti originalne oblike, debljine zidova i nivelete jer su djelovi zida mogli biti proizvoljno uklonjeni a stepenasti plato-i mjenjani ili čak napravljeni prigodom raznih faza parkiranja cjelokupnog prostora oko tvrđave unutar zadnjih tridesetak godina.

Od današnja dva kamena portala na sjevernoj strani više zgrade jedan je masivni veliki jednostavno klesan i završava punim polukrugom, dok je drugi pravokutnih oblika s jedva vidljivom profilacijom. Onaj prvi vjerojatno je predbarokni a ovaj drugi postbarokni, no vrlo je teško o njima nešto reći jer postoji opravdana sumnja da nisu na svojim prvotnim mjestima, a možda im ni oblik nije sasma izvoran.

Kada su sve te gradnje i adaptacije izvršene teško je reći. Na jednom planu Varaždina¹¹ kojeg je po nalogu generala Kleefeldta napravio neki Storck godine 1767. nalaze se već obje zgrade spojene a tlocrt odgovara današnjem. Legenda plana bilježi pod a) »das Zeughaus nebst Pulver magazin.« Na ovoj karti nema ucrtanog okruglog tornja ni varoškog zida na tom mjestu iako se on djelomično još i danas tu nalazi. Razlog je tome vrlo općenit i šematski crtež plana pa i sam autor kaže da je »Idealiter aufgenommen«.

Ovaj kratki historijat zgrade varaždinske oružane napisan na temelju vrlo oskudnih historijskih podataka i autopsije na objektu kako je do danas sačuvan morat će na žalost biti dovoljan da stvori predodžbu o mjestu koje je stoljećima služilo za magaziniranje oružja i municije ne samo za tvrđavu Varaždin nego i za depo sveg oružja koje je najčešće vođenim putem stizalo iz Štajerske u Varaždin a odavde se raspodjeljivalo u sve ostale tvrđe slavonske granice, napose Koprivnicu, Križevce, Ivanic Drnje, Đurđevac itd. Konačno stanoviti stručni kadar te oružane kao i alat i oruđe pokazuje da se mnogo toga i ovdje izrađivalo. Popisi inventara oružane u stanovitim vremenskim razmacima kroz 16. i 17. stoljeće pružaju vrlo interesantnu sliku starog kao i prodor novog u tehnici ratovanja i obrane tvrđava.

Iz zapisnika štajerskog sabora godine 1553.¹² saznajemo da su u Varaždin bili poslani topovi (stuckpuchsen) no jedan popis¹³ oružja varaž-

11. Kriegsarchiv, Wien, G I h 748

12. St. La. Graz, Archiv der Landschaft 1553.

13. St. La. Graz, Militaria.

dinske oružane 1554. spominje dva topa s lopaticom za služenje i priborom za čišćenje i dva polutopa (halbchanonen) s priborom za služenje i čišćenje, 27 željeznih kugli i nekoliko škrinja s kuglama, razne lance, užeta i poluge, užeta za mostove, čavle, veliko uže koje služi na Dravi i malo uže na kojem visi kabao.

24. IV 1556. ratni blagajnik doprema iz Ormoža u Varaždin¹⁴ 3 falkoneta, a preuzima ih oružar Bartol Weis. Iste godine u Varaždinu ima 200 ljudi posade što pješaka što konjanika, a to sve stoji 3460 forinti mjesečno.¹⁵ Poimence se spominju puškari: Pavao Pedl, Hannus Spieshammer, Georg Parhingh, Georg Rochnich, Jurro Krainer i Bangraz Pops.

Godine 1557. uz oružara Weisa¹⁶ u Varaždinu se nalazi topčija Caspar te puškari: Hans Kraft, Georg Reichich (ili Rochnich), Pavao Pödl, Hans Spieshammer i Bendl Prich. Prva trojica imaju po 30 funti plaće, a zadnja dvojica po 24 funte.

1558. spominju se¹⁷ poimence isti puškari kao i godinu dana ranije a na granici postoji u to doba i mjesto zapovjednika kolije (Wagenpurgmaistera) no poblize dokumenti ne govore ništa o njegovoj funkciji. Na cijeloj granici djeluje 15 puškara, a izdržavaju se 32 poštanska konja za održavanje što boljih veza između pojedinih utvrda.¹⁸

Od godine 1575. glavni oružar u Varaždinu je Domenico Conduto.¹⁹ On preuzima i potpisuje primitak oružja ne samo za varaždinsku tvrđavu već i primitak oružja za cijelu granicu gotovo do konca stoljeća. Tako 1577. preuzima²⁰ 2 topa (singerice) koje imaju zemaljski grb, 5 falkauna od kojih 3 imaju carski grb, a 2 štajerski, 4 falkoneta od kojih samo jedan ima štajerski grb, a 3 carski i štajerski, 2 falkoneta sa štajerskim grbom, 1 željezni top (stuckpuchse) na kotačima bez grba, 1 lijevani mužar na kotačima bez grba i natpisa, dok je jedan lijevani falkonet s grbom (ali ne kaže kakvim) poslan u Ivanić. Svi su topovi na kotačima. Po jednom daljnjem popisu²¹ dobio je Varaždin i 2 kartaune na kotačima, 2 željezna topa, 130 tona puščanog praha, 21 tonu puščanog praha za dvostruke kukače, 95 tona baruta, 186 kugli za singerice, 780 za

14. St. La. Graz, Op. c.

15. St. La. Graz, Op. c.

16. St. La. Graz, Op. c.

17. St. La. Graz, Op. c.

18. St. La. Graz, Op. c.

19. St. La. Graz, Op. c.

20. St. La. Graz, Op. c.

21. St. La. Graz, Op. c.

falkaune, 200 za falkonete, 50 za kartaune, 15 za topove (stuckpuchse) zatim još 600 kugli, 80 tona olova, njemačkih ručnih cijevi s priborom 90 komada i dvostrukih kukača 60 komada.

19. VII 1578. dobiva Conduto pošiljku oružja²² iz Graza Dravom, i to 100 oprema za njemačke vojnike (landsknechte), 100 dvostrukih kukača s priborom, 200 polukukača na gubu s priborom i 100 helebarđi s dugim šiljcima. Posebno se naglašava da kolari treba da naprave kotače i osi za falkonete.

Godine 1579. popisuje Domenico Conduto oružje²³ i municiju u Varaždinu koje on tu čuva za granicu a primio ga je u tu svrhu od štajerskih staleža. Tu se spominju 2 singerice s priborom i 600 kugli za njih, 5 falkauna s 800 kugli, falkoneti i kugle (ne kaže broj), 1 željezni top (Stuckpuchse), 1 mjedeni mužar na kotačima, 100 ručnih cijevi, helebarde, kuke, čekići, užeta i lanci za mostove.

1580. godine javlja Domenico Conduto u Grazu²⁴ da u Varaždinu nema dovoljno municije i traži bolje snabdijevanje jer je opasnost od neprijatelja velika.

Ljevač Martin Hilger dobiva 28. IX 1584.²⁵ u Grazu za lijevanje bastionskih topova (pasteinstuck) za slavonsku granicu 750 funti a 1588. za lijevanje topova 888 funti.

Prema jednom popisu iz 1586. (Tabla XII) Conduto je primio²⁶ ručne cijevi i barut, toljage i barut za njih, olovo, kugle, čistače, kugle raznih veličina od 1 funte pa sve do preko 4 funte i 34 ploče olova.

Poslije velikog požara u Varaždinu 1592. glavni ratni blagajnik daje Varaždinu 500 talira, 16 topova, 2 bačve baruta i 5 mjera olova.²⁷

Iz kraja 16. stoljeća postoji popis ostavštine jednog vojnog lica, a taj nije interesantan samo sa stanovišta povijesti oružja nego i povijesti kulture uopće. Radi se o ostavštini varaždinskog stražara Unterwelsera koju su potpisali Ferdinand Herkovich i puškar Gregor Eulich 7. VI 1594.²⁸ Tako je Unterwelsler posjedovao 1 sablju, 2 palaša, 1 kordolaš i 1 rapir, zatim 4 duge cijevi, 1 ručnu pušku, 2 koplja, 1 oklop s kacigom (sturmhaubom) 1 par limenih i jedan par oklopnih rukavica, jednu napravu za

22. St. La. Graz, Op. c.

23. St. La. Graz, Op. c.

24. St. La. Graz, Op. c.

25. St. La. Graz, Ausgabenbücher

26. St. La. Graz, Militaria

27. St. La. Graz, Op. c.

28. St. La. Graz, Op. c.

lijevanje, zalihu čavala, željeza i posuđa, 1 zeleno bojadisani pisaci stol u kojem se našlo 7 komada instrumenata potrebnih za puškarski zanat te 11 noževa u jednom toku koji ima oblik štapa. Na kraju se spominje par platnenih čarapa — podatak veoma interesantan za povijest odijevanja. Vidi se da je spomenuti stražar bio po zanimanju puškar, a pored pet vrsti raznih mačeva, puške, koplja i kompletnog oklopa posjedovao je izgleda i jedan stilet, tj. batinu s bodežima.

Iz 16. stoljeća postoji još jedan dosta opširan inventar oružja i municije napisan u srpnju 1598. Tu se spominje ²⁹ 91 tona baruta za ručne cijevi, 78 tona olova, 63 komada dvostrukih kuka, 149 komada cijevi za haramije, 45 komada ručnih cijevi s mehanizmom, 30 sabalja, 5 velikih užeta za vuču, 7 velikih lanaca, 1 kulevrina (couleuvrine, quartierschlange), 1 dvostruki falkonet, 1 stari željezni top, 4 velika mužara, tri mužara za izbacivanje, 3 mužara za barut, salitre, raznog upaljivog materijala, užadi, špaga, fitilja, zatim lima za karteče i raznovrsnih čavala. U tom popisu nalazi se i 7060 komada raznih kugli, željeznih kalupa za lijevanje kugli zatim 85 oklopa za njemačke vojnike (landsknechte), 1040 komada kopalja za landsknechte, 248 helebardi. Husarskih oklopa bilo je 54 komada, starih udarnih kaciga (sturmhauba) 145 komada, olovnih rukavica 8 pari, starih ratnih mačeva i njemačkih cijevi, dijelova oklopa boca za barut velikih i malih, kuka 400 komada te jedna posuda lanenog ulja.

Jedan sačuvani popis inventara varaždinske oružane iz 17. stoljeća³⁰ pruža nam također interesantnu sliku razvoja ratne tehnike pedeset godina kasnije spominjući usput i staro oružje koje više nije u upotrebi. Popis je napravljen 1. I 1650. godine i navodi 1 mužar koji pravi buku, 1 vatreni mužar, 3 metalna mužara za usitnjavanje baruta, 2 razlupana stara mužara, 1 petardu, 1 staru falkaunu, 3 razlupana stara topa, 64 toljage s kojima još nije pucano³¹, 32 toljage na gubu, stare muskete s vatrenom mašinerijom, djelomično dobre djelomično loše, 129 komada musketa na fitilj, 494 komada novih musketa bez pribora, 240 komada starih ručnih cijevi s mehanizmom na gubu sa svijanim kundacima, 70 komada starih ručnih cijevi s vatrenim mehanizmom, zatim puščani prah, olovo, fitilji, salitra, sumpor, smola, laneno ulje, špaga, 85 lakata grubog lanenog platna, 5 plahiti, 50 lakata platna za pokrivanje municije, 29 lakata grubog

29. St. La. Graz, Op. c.

30. St. La. Graz, Op. c.

31. Toljaga (togglvagen) znači batinu dakle oružje koje nije vatreno. U ovim se ali inventarima svagdje pojavljuje kao jedna vrsta vatrene oružja.

platna s olovnim utezima, velika kola i brza kola, 1 mjuh, 600 dugih kopalja, 12 starih ratnih mačeva, 116 komada starinskih slomljenih lukova, starih oštrica od mačeva, starih djelova oklopa, velikih i malih kalupa, 50 komada limenih karteča koje više nisu za upotrebu, bakreni lim i 455 komada kugli koje se na pograničnim stražarnicama mogu upotrijebiti, 3 grumena za vatromet, 18 komada pribora za vijence od smole, 1 metalni buzdovan, 4 komada starih štrcaljka za vodu iz mjedi, 658 komada kugli za falkaune, 97 komada kugli za kulevrine, 33 komada kugli za falkaune olovom prevučениh, 398 komada kugli za toljage isto tako olovom prevučениh, 358 komada kugli za dvostruke falkonete, 121 kugla olovom prevučena za jednostavne falkonete, 714 kugli za nove dvostruke falkonete, 819 kugli za nove male falkonete, 414 za kulevrine, te 240 kugli iz olova i željeza za toljage. Zatim starih kožnatih kablova za vodu 18 komada, starih užeta za vuču 5 komada, velikih i malih lukova 17 komada, novih mehanizama za toljage 68 komada, starih mehanizama za puške, stari bravarski alat, pile, sjekire, batovi, lopate, krampci, kotači za lafete, nove muskete za dva puta puniti ali bez pribora 498 komada, pa barut, olovo, sumpor za fitilje, salitra i posude za smolu. Nekako u isto doba, upravo 1668—1671, kroz 36 mjeseci varaždinska posada ima plaću 9955 forinti a oružari i puškari 16.778 forinti.³² I u kasnijim računima i namirama artiljerija (artolleria statt) dobiva uvijek više i bolje je plaćena od ostalih posada.

U 13. stoljeću također se spominje uz topničkog kapetana po koji puškar³³, no izgleda da više snabdijevanje oružjem i municijom nije bila akutna potreba. Turci nisu više opasnost za ovaj kraj a Varaždin je prestao biti sjedište generalata. Međutim susrećemo još nekoliko interesantnih podataka o djelatnosti varaždinske oružane. Tako Lorenz Gutman potvrđuje isplatu velikog ručnog mijeha koji je radio za oružanu po nalogu topničkog kapetana³⁴. Bila mu je potrebna teleća koža, a stolar je morao napraviti drveni kostur za mijeh. S tim se mijehom raspirivala vatra kod lijevanja olova. Varaždinski puškar Toma Lindenmayer izrađuje olovne kugle za oružanu, nabavljene su i nove ploče za usitnjavanje baruta, a imaju gore i dolje po jednu letvu.³⁵ Isto tako je bačvar Simon Vinag napravio bačve za barut jednostavne i dvostruke a majstor Stefanich 6 vrlo finih sita za prosijavanje baruta. Lindenmayer međutim po-

32. St. La. Militaria

33. St. La. Militaria

34. St. La. Graz, Op. c.

35. St. La. Graz, Op. c.

red ostalih računa plaća i tovarenje kugli i baruta te prijevoz³⁶, pa izgleda da je municijska u varaždinskoj oružani pripremana i otpremana u druge vjerojatno u to doba ugroženije tvrđe.

Prema ovim popisima očito je da je vojna aktivnost na granici bila najjača u 16. stoljeću i djelomično u 17. u doba najčešćih turskih navala. Varaždin ima svoju stalnu posadu koja čuva ne samo feudalnu tvrđu — dvor nego i varoške kule jer su u doba najvećih opasnosti i interesi obrane zajednički.

Uz zapovjednika granice — obično pukovnika — čija je kompetencija stalno u suprotnosti s vlašću hrvatskog bana jer je ustanova granice, iako na teritoriju Hrvatske, pod vrhovnom komandom austrijskih vojnih vlasti, susrećemo zapovjednike četa tzv. rotmaistere, zatim dvorskog kaštelana kao zapovjednika tvrđe, vojvode, haramije, vojnog pisara, blagajnika, oružara, stražare, puškare, vojne kirurge, apotekare, bubnjare, fučkarne i poštare. Posada se dijeli na njemačku gvardiju i hrvatske haramije koji su redovito slabije snabdijevani i slabije plaćani od njemačkih vojnika. Pogranični regimenti haramija osnovani su inicijativom Ferdinanda I a prvi pukovnik im je bio Ivan Lenković, zapovjednik granice od 1556. Prema Szendrei³⁷ — mobilizacija se vršila tako da je glasnik odjeven u krvave haljine nosio krvavi mač ili koplje od mjesta do mjesta i pozivao u bojne redove.

Granica je imala ne samo u Varaždinu nego i po ostalim tvrđavama majstore puškare koji su izrađivali oružje, održavali ga i popravljali. Municijska se uglavnom izrađivala u oružanama što nam dokazuje obilje alata i posuđa koje se u tu svrhu upotrebljavalo. Puškari su sami lijevali olovne kugle ili bi ih prelili olovnom smjesom a barut su miješali i usitnjavali u zato određenim mužarima i onda ga prosijavali posebnim sitima.

Godine 1557. još se spominje na granici mjesto zapovjednika kolije.³⁸ Koliko je ta kolija još u borbi mogla biti efikasna, teško je reći. Turski pisac Dselal Mustafa Sade, kojega citira Szendrei³⁹, bio je očevidac poraza na Mohačkom polju i on govori da je kolija, u koju su se ratnici zapleli, bila jedan od uzroka tog poraza. Kasnije se kolija više ne spominje pa je vjerojatno taj način ratovanja napušten zbog slabe pokretnosti.

36. St. La. Graz, Op. c.

37. Dr. Johann Szendrei: Ungarische Kriegsgeschichte. Denkmäler in der Millenniums — Landes — Ausstellung, str. 310.

38. St. La. Militaria.

39. Dr. Johann Szendrei: Ungarische Kriegsgeschichte. Denkmäler in der Millenniums — Landes — Ausstellung, str. 95.

U popisu oružja iz godine 1554. navedena je lopatica za služenje topa. To je vjerojatno žlica za barut. Ima ih raznih veličina, izrađuju se iz željeznog lima a u dršku obično imaju rupicu za uže o koje se vješaju.

Jesu li polutopovi, o kojima se u istom popisu govori, zapravo mužari ili cijevi sastavljene poprečnim obručima kao bačve ili možda bombarde, nije jasno, no svakako se radi o jednom od prvobitnih oblika te vrsti oružja.

Vrlo su često na granici zastupane dvostruke kukače (doppelthackenbüchse). Kako je granica zapravo niz tvrđava sa zidinama i bedemima, ovo izrazito tvrđavno oružje bilo je gotovo najpotrebnije za obranu.

Jedan od najinteresantnijih dokumenata svakako je popis ostavštine Varaždinskog stražara Unterwelsera, on je pored jedne sablje posjedovao dva konjanička mača — palaša i jedan kordolaš. Kordolašem Haenel⁴⁰ naziva kratki savijeni mač koji su nosili i građani i studenti. Talijani ga zovu coltelaccio od čega cortelas, dok ga na njemačkom govornom području zovu kordelasch. Začudo je u ovaj popis imovine jednog stražara i po zanimanju puškara ušao jedan jedini odjevni predmet, a to je jedan par platnenih čarapa (linene par stümpf)⁴¹. Čarape su u historiji odijevanja jedno vrijeme bile sastavni dio hlača. U 16. stoljeću one se opet odvajaju i postaju čarape koje najčešće sižu visoko preko bedara jer su hlače vrlo kratke. Ti tzv. beinlingi obično su iz suknja, a u skromnijim oblicima nošnje iz platna, dok su elastične pletene čarape velika rijetkost i javljaju se gotovo isključivo u imućnim krugovima.⁴²

Iako se može pretpostaviti da je ranije u praksi ratovanja, osobito u obrani tvrđava, bilo u običaju ljevanja vruće smole na neprijatelja i bacanje zapaljivih predmeta sa zidina, tek se u inventaru iz 1650. godine izrijeком spominje pribor za vjence od smole. Ti su se vijenci pleli iz slame ili pravili iz platna i užeta a zatim umakali u smolu. Takav je vijenac imao uzicu ili žicu kojom bi ga se već upaljenog zavitalo i bacilo na neprijatelja.

U ovom se inventaru iz 17. stoljeća spominju i nove muskete koje se mogu dva puta puniti. Radi li se tu o musketama s dvostrukim palenjem sistema Vauban?⁴³ Bio bi to rijedak primjer brzog prodora novih izuma na polju ratne tehnike u naše krajeve.

40. Erich Haenel: Alte Waffen, Berlin 1913.

41. St. La. Militaria.

42. Mautner — Geramb: Steierische Trachtenbuch, Graz, 1932.

43. August Demin: Die Kriegswaffen. Leipzig, 1869.

Varaždinski muzej danas posjeduje dva velika brončana topa, prvi lijevan 1543. godine od Michaela Doblera a drugi lijevan 1586. godine od Mertena Hilgera. Treći mnogo manji, datiran 1646. djelo je Petera Wagnera. Dva veća i jedan manji željezni top vjerojatno također potječu iz 16. stoljeća, no nisu ni datirani ni signirani. Najvjerojatnije je da su svi ti topovi nekada bili dio inventara varaždinske oružane bez obzira na to jesu li bili postavljeni na dvorskim ili na varoškim zidinama, no na žalost ni jedan od sačuvanih popisa inventara nije toliko opširan i precizan da bi se po njima dao utvrditi identitet ovih do danas sačuvanih komada.

Konačno ovaj napis nema pretenziju da uđe u temeljitiji studij i u obradu oružja. Prijepis tog dosta teško dostupnog arhivskog materijala citiran je i preveden* da bi mogao možda bolje poslužiti specialistima sa područja povijesti oružja.

Osobitu zahvalnost dugujem šefu odjela štajerskog zemaljskog arhiva Graz, Hammerlinggasse Dr Wolfgangu Sittigu koji mi je vrlo ljubavno i spremno pomogao u tumačenju arhaizama i lokalizama kod čitanja citiranih tekstova.

ZUSAMMENFASUNG

Das Gebäude des Historischen Archivs in Varaždin ist seit alther in das Befestigungskomplex der Varasdiner Burg einbezogen. In Urkunden wird es zum ersten Mal als Getreidenkasten der Cillier Grafen erwähnt.

Vom 16. Jahrhundert dient dieses Gebäude als Zeughaus der kroatisch-slawonischen Militärgrenze, in dem durch fast drei Jahrhunderte Waffen und Munition aufbewahrt, repariert und teilweise auch hergestellt werden, nicht nur für die Festung Varaždin sondern auch andere Grenzfestungen.

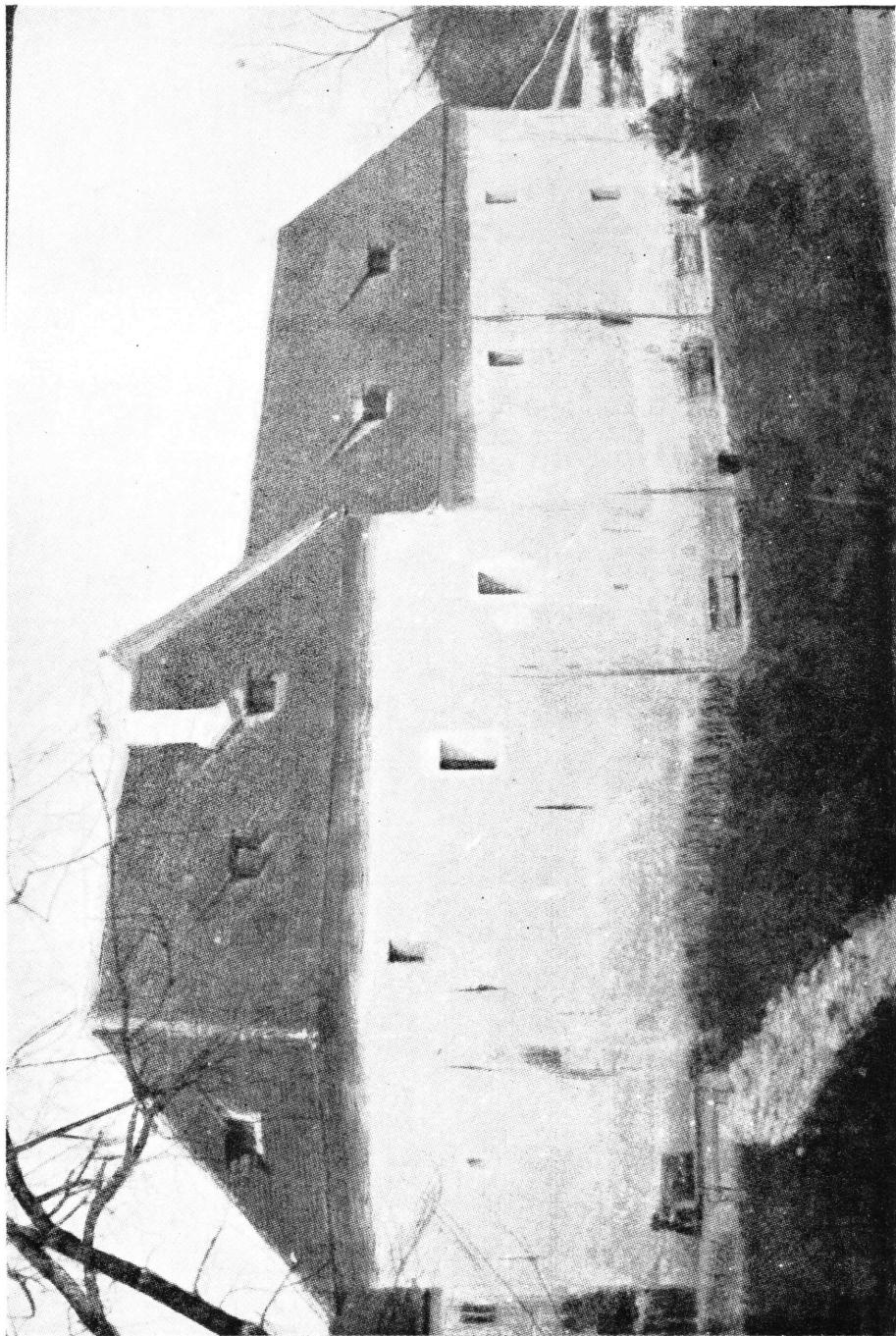
Neben dem ehemaligen Getreidekasten — dem niedrigeren Gebäude das auch heute noch Merkmale gotischer Architektur aufweist, entstand noch ein, etwas höheres Gebäude ähnlichen Grundrisses dem an der Westseite noch ein runder Wehrturm dazugebaut wurde. Der Turm wurde später abgetragen, und man findet seine Spuren heute nur noch im runden, parkierten Plateau und auf einer Karte aus dem 18. Jahrhundert.

Die zwei viereckigen Bauten wurden in eines verbunden und im Laufe der Jahrhunderte viel umgebaut, was aus der verschiedenen Mauerstärke und den drei Niveletten ersichtlich ist.

Die Urkunden vom 16. Jahrhundert an erwähnen verschiedene Umbauten an diesem Objekt, lozieren sie aber nicht immer genau.

Das Inventar des Zeughauses war durch drei Jahrhunderte sehr vielfältig, je der Kampfweise, der Waffenarten und der Gefahrenstufe nach. Dieses Verzeichniss des Inventares sowie der Personen die sich um ihn zu kümmern hatten wurde gemacht auf grund der archivalischen Daten mit dem Wunsch dass er den Waffenforschern bei näheren Studium dienen möge.

- IX 1. Kameni cjepač (Spalter) jednostrano ukošene oštrice—kremen—
dulj. 71 mm, šir. 51 mm, deb. 42 mm.
- X Karta paleolitskih nalazišta s područja varaždinskog kotara
- XI Varaždinska oružana
- XII Popis poslanog oružja u varaždinsku oružanu 1586. godine
- XIII 1. Varaždin u vrijeme postojanja bedema (XVIII st.) pogled s juga
2. Dio sačuvanih varaždinskih utvrda (XIX st.) pogled sa sjevera
- XIV Plan Varaždina I. Beyschlaga prije rušenja bedema (1807.)
- XV Plan Varaždina A. Kiesswettera sredinom XIX st. s novo nastalim ulicama
- XVI 1. Kompleks zgrada izgrađenih na jugoistočnom dijelu grabišta
2. Novo nastali trg (Kapucinski-Lenjinov) na jugozapadnom dijelu grabišta
- XVII 1. »Dravska« — Kukuljevićeva ulica nastala na istočnom grabištu
2. »Nova« — Kačićeva ulica nastala na zapadnom grabištu
- XVIII 1. Gimnazija izgrađena 1870 g. na istočnom grabištu
2. Kazalište izgrađeno 1873 g. na južnom grabištu
- XIX Poziv Metela Ožegovića
- XX Zgrada u kojoj je otvorena Ilirska čitaonica u Varaždinu
- XXI Srebrene hvataljke J. Kunića zatvorene (1) i otvorene (2)
- XXII 1. Kalež od pozlaćena srebra s emaljnim medaljonima J. Kunića, danas u župnoj crkvi Konjščina
2. Žigovi na kaležu J. Kunića (Varaždin, oko 1800 g.) iz Konjščine
- XXIII Područje na kojem je sakupljena građa o obradi lana i konoplje
- XXIV Karta naziva za čupanje i za oblik preslice
- XXV Karta s oblicima stupa i mjestima gdje se prva konoplja suši prije močenja
- XXVI Karta s podacima o rukovjetima i snopovima
- XXVII Karta s podacima o stepanju i nazivima za otpadak i greben
- XXVIII 1. Opleće bednjanskog kraja (Rinkovci)
2. »Prsnik« (samostalni dio nošnje)
- XXIX 1. Rukav opleća bednjanskog kraja
2. »Kraglin« ili »Kraglec« (samostalni dio opleća)
- XXX Aparat za prepariranje gusjenica

Forjaiof mab arabinngr. La. dan 9. Provarij
 La. 86. fird hnumition aiala. Hind. and Natl.
 fardarvil Ervanizon og fird fird and solgumlbog
 Kara vein galifard a vordy.

Coplior firdunnd fardro fildun 20 r. 66. tt
 Coplior fardunnd fildun . . . 130 r. 66. tt
 Fird fildun 90 r. 66. tt
 Alrij 22 r. 66. tt

Coplior fardunnd fildun og fird firdunnd fildun
 50.

Firdunnd fildun 15770.
 Firdunnd fildun virding 800.
 Firdunnd fildun firdunnd fildun virding
 1000.
 Firdunnd fildun fildun 1850.
 Firdunnd fildun fildun fildun virding
 272.
 Firdunnd fildun fildun fildun virding.

Nor fard Dominicus conditor dant fildun
 mardij abafent fardij Kara veinnd fildun.
 Del fardunnd 250 r. 66. tt fardunnd fildun
 firdunnd fildun fildun fildun fildun fildun
 Alrij 34 fildun. arage 36 r. 57 tt.

Dominicus conditor